

Orta Çağ'da Doğu Akdeniz'de Türkler

Prof. Dr. Altan ÇETİN

I-DOĞU AKDENİZ'İN DEĞİŞMEYENLERİ COĞRAFYA: Uzun Süre, Konjonktür ve Olay Tarih

Doğu ve Batı arasında süren tarihî mücadelenin şüphesiz ilk sebebi dördüncü iklimin yani medeniyetlerin doğduğu hattın bu mücadele çizgisinin tarihi coğrafyasını oluşturmasıdır. Bunun yanında siyasî zeminde dinler ve ideolojiler bu medeniyet hattı üzerinden teşekkül ederek bu mücadelenin değişik görünümlü tarihî yönlerini siyasî, sosyal ve tarihsel veçhelerini oluşturmuşlardır. Bu süreçte İslâm ve Hristiyanlık görünümlü gelişmeler bu tarihî vetirenin hâlâ aktüel canlılığını koruyan yönünü oluşturmuştur. Kudüs'ün Müslümanlarca fethi bu mücadele katmanının önemli bir parçası iken bu meyanda Türklerin İslâm'a girmesi, Anadolu'yu fethetmeleri diğer bir dönem ve katmanı oluşturmuştur. Bizans, Arap ve Türk mücadeleleri bu cümleden gerçekleşmiştir. Mare Nostrum'dan İbn Haldun'un "*tahta parçası yüzdüremeyecek hâle geldiler*" tespitine kadar süreç devam etmiştir. Haçlı seferleri bu olaylara farklı boyutlar katmıştır. Doğu Akdeniz dediğimiz coğrafya bu manada bir medeniyet merkezi olarak muhtelif unsur ve renklerin karşılaşma, tanışma ve karışma mekânı olduğu kadar çatışma alanı da olmuştur. Bu manadaki jeopolitiği değişmeyen coğrafya dün olduğu gibi bugün de aynı hassasiyetlerle yarına yürümektedir. Bu anlamda bu coğrafyaya genel bir çerçeveden bakarak başlamak olup bitene sistematik ve derin bakış adına önemlidir. Braudel Akdeniz'de üç tarih evresinden bahseder. İlki **coğrafi zaman** içindeki tarih akmakta ve değişmekte çok yavaş, sıklıkla ısrarlı geri dönüşlerden ve sürekli olarak yenilenen devrelerden meydana gelir. Bunun üstünde **toplumsal tarih** bulunmaktadır. Bu tarih bir önceki tarihe göre daha hızlı ama yine de yavaş hareket eden ekonomik sistemleri, devletleri, toplumları ve uygarlıkları konu alan tarihtir. Son olarak **ferdi tarih** bulunur. Kısa süreli yani birey tarihi **olay tarih** olarak orta süreli yani toplumsal tarihi **konjonktür** terimi ile açıklanır. Uzun süreli jeo-tarih içinse bazen **yapı** ve **uzun süre** olarak adlandırmıştır.¹

UZUN SÜREÇ UZUN HİKÂYE

Anlaşılamayan her coğrafya ile buna dair tarihi süreç şaşırtıcı şekilde acıları ve sıkıntıları tekrar etmeye, yaşatmaya mahkûm eder üstündekileri. Bunun tam tersi de "okur-yazar" olanlar için mümkündür elbette. Değişmeyenleri vardır coğrafyanın. Anadolu, Suriye ve Mısır Doğu Akdeniz'i çevreleyen üç ana kara. Kıbrıs bu çerçevenin tam ortasında bir strateji köprüsüdür. Buraları tehdit veya taciz etmek isteyenlerin değişmeyen duraklarından. Bu coğrafyanın üç parçası da doğu veya

¹ Merve İrem Yapıcı, "Bir Akdeniz Tarihçisi Fernand Braudel", Doğu Batı, S. 34, 2005, s.186-187

batı istikametindeki saldırıların tarih boyunca her zaman hedefi olmuştur. İlginç olan ise bu durumun parçası olduğumuz tarihî zeminde tekrarlanıp duruyor olmasıdır.

Orta Çağ'dan buralara bakıldığında Haçlı Seferleri çağı bu jeostratejisinin okunabileceği en önemli olaylardan biridir. Haçlılar ilk saldırılarını, bilindiği üzere Anadolu üzerinden başlatırlar. Sözde amaçları Kudüs'e varmaktır. Bu, siyasî amaçlı askerî seferlerin görünen kutsalla estetize edilmiş kılıfıydı. Asıl amaç bölgede kurulacak hegemonya ve sömürüydü. İlk üç Haçlı seferi sonucunda artık onların tabiriyle "Türkiye" hâline gelmiş olan Anadolu'dan bir sonuç çıkaramayacağını gören dönem Avrupası bu sefer deniz üzerinden doğrudan Akka odaklı olarak Suriye üzerinden ilerlemeye başladı. Özellikle 1187'de Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesinden sonra kapanan Anadolu geçidinin yerini deniz yolu almıştı. İşte bu seferlerden birisinde (3. Sefer) İngiliz Kralı Richard Kudüs'e yardıma giderken Kıbrıs'ı da o devrin Bizans idarecilerinden alivermişti. Ve seferler bundan sonra Selçuklu idaresindeki Anadolu'da Eyyûbî ve daha sonra Memlûk idaresindeki Suriye ve Mısır'a yönelecekti. Suriye'de de ümidini yitiren Haçlılar Fransa Kralı Louis ile bu sefer Mısır'a 1254'te doğrudan sefer düzenleyeceklerdi.

Doğu Akdeniz'in tüm kıyıları ve karaları görüleceği üzere saldırıdan tedricen nasibini almıştır. Haçlı seferlerinin oluşturduğu Doğu Akdeniz'e dair bu stratejik akıl daha sonraları da bölgenin değişmeyen jeopolitik ve ekonomiği nedeniyle tekrarlanma gelecektir. O dönem Selçuklular, Eyyûbîler ve Memlûkler idaresindeki güçlü siyasî ve askerî yapılar bu saldırıları boşa çıkarıp Memlûkler döneminde Haçlı varlığını tüm Doğu Akdeniz ve Kıbrıs'tan atacaktı. Ancak bu tarihi zemin uluslararası ilişkilerde sürüp gidecek stratejik aklın tekrarını da ortaya çıkaracaktır. Güç dengeleri, bağlamlar ve gerilimler zaman zaman bölge devletlerinin zaman zaman da dışarıdan gelen müstevlilerin lehine esecektir.

İlk Haçlı Seferleri sonucu kurulan Kudüs Haçlı krallığı Selahaddin Eyyûbî eliyle tarihe mal edilecektir. Bu öyle bir olaydır ki bu şehre kan ve şiddetle giren Haçlılara unutulmaz bir insanlık dersi verilerek şehre girilecektir. Bunun daha sonra diğer bir benzeri 4. Haçlı Seferi'nde yerle bir edilen İstanbul'a Fatih Sultan Mehmed'in girişinde de görüleceği gibi şiddete şiddetle karşılık vermeyen ancak gücünün sembolik icrasını yürütmekten de geri durmayan bir akıl işleyecektir. Tekerrür eden şiddet gibi işleyen akla göre merhamette tekerrür etmektedir. Ancak her ne hikmetse bu Kudüs olayı batılı zihinlerde öyle bir komplekse yol açmıştır ki ileride bahsedilecek olan 19. asır olaylarının sonrasında Kudüs'e giren İngiliz ve Fransız komutanlar Selahaddin Eyyûbî'nin türbesine giderek "geri döndüklerini" söylemeden edemeyeceklerdir. Bu hadise bahsedilen stratejik konumlanışın en güncel durumu olarak okunmalıdır.

Haçlı Seferlerinin klasik çağı sonrasında da Doğu Akdeniz benzer mantalite ile saldırılara maruz kalmıştır. Bunun en bariz örneği 1365 tarihli İskenderiye faciasıyla bitenidir. Kıbrıs'a o dönem hâkim

olan Haçlılar müttefikleriyle birlikte düzenledikleri bir saldırı ile kendilerince en büyük güç merkezine darbe vurmaya düşünmüşlerdir. Sultan Zeyneddin II. Şaban el-Eşref (1363–1376) devrinde 3. Haçlı Seferi'nden itibaren (1192) Haçlı kuvvetlerinin bir üssü haline gelen Kıbrıs adası bahsedildiği üzere Lusignan hanedanının elinde bulunmaktadır. Kıbrıs hâkimleri adayı hem İslâm ülkelerine düzenlenen seferlerde bir üs hem de Memlûk deniz ticaretini engellemek için bir merkez olarak kullanmışlardır. Müslüman ticaret gemilerine saldırarak stratejik olmak yanında, ticarî ehemmiyeti de olan şehirlere hücum etmişlerdir. Adanın bu özel konumlanışına, sözde Kudüs kralı unvanı taşıyan babası IV Hugh'ın yerine tahta geçen Pierre de Lusignan'ın (1359–1369) zamanın Haçlı ruhundan etkilenmiş fanatik yapısı da eklenince Mısır 1365'te Haçlı seferleri tarihinin en büyük ve tahripkâr saldırısına uğramıştır. Bu saldırının görünür sebebi ise Kıbrıs krallarının adet olarak Sur'da bulunan bir sütunun üzerine oturmasıyla krallık ritüelinin tamamlanması söz konusu iken Memlûklerin buna izin vermediklerine dair bir rivayette de söz konusudur.² Pierre bundan önce 1361'de Antalya'ya saldırarak burayı ele geçirmiştir. Kral Rodos Şövalyeleri ve Ceneviz gemilerini ve Famagusta (Magosa)'dan yola çıkan 20 gemilik donanmayı da yanına alarak 12 günlük kuşatmadan sonra 12 Ağustos 1361'de burayı alarak buradaki Türkleri öldürür, şehir yağmalanır, burada Kıbrıs'a bağlı bir Latin Kilisesi de kurulur. Bu arada donanma kumandanı Jean de Sur Antalya'nın batısındaki Myra kasabasını işgal edip Teke Bey'e mensup garnizonu yenerek Roma ve Bizans döneminden beri orada olan ve Türklerin de dokunmadığı Aya Nikola Kilisesi ve mukaddes eşyalar yağmalanarak Aya Nikola'ya ait tablo da Kıbrıs'taki Aya Nikola Kilisesine taşınır. 1373'te Teke Bey geri alana kadar Kıbrıs Haçlılarının elinde kalmıştır.³ Planlı bir saldırı düzeni izlediği düşünülebilecek olan Pierre stratejik ve ekonomik yönden son derece önemli gördüğü İskenderiye saldırısı öncesinde Paphos limanından ayrılarak 1362'de başladığı geziyle Avrupa ülkelerini dolaşarak Papa V. Urbanus ve Venedikten destek sağlamış, ayrıca Fransa Kralı II. Jean ve Almanlardan da destek sözü alarak, Memlûk Mısırına saldırı için asker ve savaş malzemesi toplamış, gizlilik içinde yürüttüğü seferin Suriye üzerine olacağı izlenimi vermek istemiştir.

Görüldüğü üzere Doğu Akdeniz yine tüm cihetlerden saldırıya uğramıştır. Anadolu, Suriye ve Mısır kıyıları medeniyetimizin bu müşterek suları İbn-i Haldûn'un tabiriyle Frenklerin bir zamanlar tahta parçası bile yüzdüremeyecek hâle geldikleri bu yerler bu saldırıları da püskürtmesini bilmişlerdi.

İşte 11. asırdan itibaren başlayan bu yapı 19. asırda kendini bir kere daha Doğu Akdeniz'de tekrar edecektir. Mısır, Tunus, Suriye ve Anadolu kıyıları 19. asır ve 20. asrın başlangıcında bir kere daha saldırıya uğrayacaktır. Başrolde yine Fransızlar ve İngilizler vardır. Bu sefer bölgeye hediye (!) olarak bıraktıkları devlet ise İsrail olacaktır. Ve bir asır boyunca bölge halkları edilgen bir halde tarih dışı

²P. M. Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, (Çev. T. Akad), İstanbul, 2007 ,96, 114.

³ Osman Turan, "Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Türkler ve İslamiyet*, İstanbul, 1993, s.142, 143; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 263–264.

kalacaklardır. Mısır, Suriye ve Anadolu derin sessizliğe, vurdumduymazlığa ve çaresizliğe gömülecektir. Mısır ve Türkiye'nin bugünlerde gösterdikleri tavra bu tarihî arka plandan baktığımızda tarihin kendi mecrasına dönerek *"bölgede yeniden bir doğu Akdeniz kalkanı mı kuruluyor?"* sorusu akıllara gelmektedir. Zira Suriye olayının neden bu kadar zora girdiğinin cevaplarından birisi de bu denklemde yatmaktadır. Bölgede kurgulanacak yeni bir şekillenme başta İsrail olmak üzere onun muhtelif krizlerle boğuşan siyasî ve iktisadî ortaklarını iyice zora sokabilecektir. İran'ın devre dışı kalması muhakkak olan bu şiddet sarmalında İsrail müsamesesini sürdüreceği yeni bir ortak bulamazsa oldukça sıkıntıya düşecektir. Doğu Akdeniz'in bu tarihi ve coğrafi realitesi coğrafya ve onun üstündekilere geçmiş hatırlama misyonunu yüklemektedir. Nietzsche'nin ifade ettiği gibi *"Bir kimse tarih olaylarını ortaya çıkararak ve tarih-dışı olarak adlandırılan o anlamı bulup çıkaracak bir sezgide olsa tarih-üstü bir görüşe de yükselebilir. Böyle bir insan tarihi yapmaya katılmayı istemez, 'hayır' der zira o bilir ki geçmiş ve bugün bir ve aynıdır. Tarihin yapısı o çokluk içinde değişmeden duran, değişmez bir değeri olan ve aynı anlamı taşıyan bir öz içerir. Burada amaç tarihi yaşamın ereğine çekmektir".*⁴ Bugün Türkiye ve Mısır arasındaki bu yakınlaşma emareleri tarih ve medeniyete dair müştereklerin söz konusu edilmesiyle şüphesiz takviye edilecektir. Ancak bundan daha önemlisi siyasî ve iktisadî realitenin kurumlaşarak devreye girebilmesidir. Mısır ciddi sorunlara gebe bir ülkedir. Türkiye ise kendi içindeki etnik çelişkiyi yaşamaya devam etmektedir. Suriye belirsiz bir ateş topu hâlinde kimin kucağına düşeceği belli olmadan yuvarlanmaya devam etmektedir. Bu bakımdan bölgedeki ilişkilerin daha etkin siyasî ve iktisadî karşılıkları olan yapılara dönüşmesi, herkesin şapkasını önüne koyup düşünmesi, daha önceki bir yazımızda işaret edilen⁵ Mevlânâ'dan bize ulaşan prensiplerle hareket edilmesi, fevrî ve duygusal hareketlerden ziyade bölgeyi kalkındırmaya ve aydınlatmaya yönelik gündelikçi olmayan bir aklın işlemesi zaruridir. Bu ilişkilerin gelişmesinde siyasilerin ilişki kapılarını açması kadar akademisyen, sivil toplum, aydın ve sanatçı gibi zümrelerin temasa geçerek bu ilişkileri derinleştirmesi ve nihayetinde turizm gibi vesilelerle halkların buluşması geniş tabanda sağlamalıdır. Bu manada Türkiye'nin bölgedeki diplomatik misyonları çok titizlikle seçilmeli geleneksel dış politika mantalitemizi aşamayan iş tedvirinden başka bir faaliyete aklı ermeyen, gittikleri ülkelerin dilini bilmeyen ve önemsemeyen bir temsilci siyasilerin ettikleri o büyük lafların gerçeğe tekabül etmesi son derece zordur. Siyasî diplomasi kadar kültür diplomasisinin kurumları yoğun ve derin bir şekilde işletilmesi zaruridir.

Bu yazının işaret etmek istediği tek şey değişmeyen şeylerin varlığına dair farkındalık oluşturmaktır. Argümanlar açık ve tarih de ortadadır. Düne dairler bugünü, bugün ise yarını inşaya devam

⁴ F. Nietzsche, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine*, (Çev. Nejat Bozkurt), İstanbul, 2005, s. 45.

⁵http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/4116/arap_baharinda_turk_-_arap_iliskilerini_oryante_etmek_ya_da_kavramlarin_bahari

etmektedir. Coğrafyamızın tarihî derinliğini ve muhataplarımızın bu derinliğin neresinde nasıl durdukları ve hareket ettiklerini doğru anlamadan güncel teorilerle olup biteni anlamaya çalışmak zaman kaybından başka bir şey değildir. Tarihin çağrısına kulak vermeyi ve onu doğru okumayı başarılanlar için imkânlar ortadadır.

Bu düzeyi veriyorum sana, belki

Güçlü kuzey rüzgârıyla yelken açan adım

Uzak zamanlara varır, biraz ünle

Ve bir rüyayı taşır ruhlara diye;

Böylece sen de, tıpkı eski bir söylencedeki gibi,

Etkileyebilirsin okuru sanki bir santurun nağmeleriyle.⁶

DEĞİŞMEYEN AKIL

Asırlar cari bir akli tespit etmektedir. Bu akıl Batının İşleyen Aklıdır. Burada Batı derken bir kıtanın insanlarını ötekileştirmek basitliği asla dillenmemektedir. Ötekileştirmeler üzerinden ucuz analizlerin fikrinin bizi bir yere götürmeyeceği açıktır. Burada bu aklın oluşumunun ilk aşamasına bakmak gerekir. Bu akıl kendini Haçlı Seferleri zamanına kadar uzanan süreçte inşa etmiştir. Zaman içinde kültürel yapı oluşturan bu süreç her fırsatta aktüel yönleriyle karşımıza çıkmaktadır. Haçlı seferleri devrinde temel iki ana damarda değerlendirebileceğimiz bir yapı oluşur. Doğuyu ötekileştiren, “kaynak deposu” gören bir bakış ve hareketini “kutsala yaftalayan” bir meşrulaştırma retoriği. Doğu yani Kudüs üzerinden zapt edilmesi beklenen “doğu” yani Kudüs; sokaklarında ballar akan bıldırcınlar koşuşan bir yerdir. O zamanın ruhuna ve halkların zihnine ilaç gibi gelen bir söylemdir bu. Amaç İsa’ya inanlara yardımdır. *Vendetta* yani öçtür. Kutsal uğrunadır her şey. Ama toprak ve üstündeki tüm servetler, harekete geçiren temel içgüdüdür. İşte bu akıl her dönemde zamanın ruhuna tekabül eden bir kutsalla ve söylemle bölgeye gelmiştir. Kudüs’ü kurtarmak ve özgürleştirmek, Arapları kurtarmak ve özgürleştirmek, demokrasiyi kurtarmak ve halkları özgürleştirmek... Bu masum meşrulaştırma toprak, petrol, enerji gibi değişen kavramlarla ifade edilen bir kaynak ihtiyacının hep önünde olmuştur. Burada trajikomik olan ise Osmanlı sonrası dönemde bu hareket ve müdahaleler bizzat dönüştürülmüş yerel tarafından dillenen bir şey olmuştur. Zira sömürgeci arkasında öyle bir yapı

⁶ Benjamin, Walter, *Pasajlar*, (Çev. Ahmet Cemal), İstanbul, 2007, s. 183.

birakmiştir ki halklar çaresiz bir kurtarıcı beklemişlerdir. Ya bir mehdi, ya bir kahraman veya bir dış kurtarıcı... Bu akıl geçmiş, gün ve gelecek adına mutlak kendi “an”ını yaşamaya devam etmektedir. Evet, mazinin budalaca hayallerine dalmış ve geleceğe dair ahmakça ütopyaları bekleyen nesneleşmiş zihinleri yöneten bir akıldır bu. Mazi ve istikbal arasına sıkışıp “an”ı heba eden tarih dışı sürüleştirmiş kitleler hep bu aymazlıkla asırları heba ettiler.

Bu aklın 11. yüzyılda sembolik olarak Doğu-Batı retoriğinde inşa edilen yapısı Osmanlı zırhından soyunan bölgeye yeniden yeni bir yüzle gelmiştir. Haçlı Seferleri zamanından “nizam kurucu şahsiyetlerin” “mesuliyet şuuru” içindeki duruşları Haçlılara sınırlı bir hareket imkânı sağladı. Ancak Osmanlının duraksadığı, çöktüğü ve sonrası dönemde ise askerî olarak bu dirayeti gösteren bir yapı kalmadığından Batı en kısa yoldan “askerî” operasyonlarla sorun çözme mantığıyla hareket etmiştir. Artık silahlar hem menfaatgüzarlık hem de ticareti yapılacak bir meta olarak Doğu sokaklarından hükümferma olmalıydı. Askerî diktalar ve sömürge idareleri bu düzeni kurumsallaştırdı. Askerî güçle çözüm her yerde temel referans hâlini aldı. Ancak bu müdahaleler her zaman büyük gücün menfaatleri koruyacak kadar işlevseldi. Ötesi onlar için tufandı. Bu akıl kendini bu manada kaynak gerekçeli kutsala yaftalama geleneğini de askerî güçle sürdürdü. Zaten kıtanın uygarlığı hesap ve faydaya odaklanmış değil miydi ve ana felsefesi de güce istinat etmiyor muydu? Bu zihniyet tarih katmanları içinde kendisini bu manada teknolojik güç ve sanayinin madde açlığı içinde sürdürdü gitti. Selahattin Eyyûbî'nin mezarını tekmeleyen Fransız ve İngiliz generaller bu makûs hâli temsil etmediler mi? Güç, tarihi tekmeleyerek geleceği ayakları altına alıyordu. Bugün bölgede bir “Orta Doğu Yardım Fonu” ve “Orta Doğu Askerî Birliği” kurulamaması, Arap Ligi ve İslâm Dayanışma Teşkilatı gibi yapıların fonksiyonsuz kalması hep aynı sürecin çomak soktuğu ve iradesizliğin mahvettiği bölgenin akim halleridir. Bugün Mali’de aynı kaynak mantığı, kendisini İslâmcı aşırılık yaftası ile gerçekleştirmektedir. Bundan sonra da yenilerini yaşamak bu gidişle mukadderdir.

Bu noktada tespiti gereken üçüncü aşama ise Sovyet sonrası dönemde oluştuğu görülen sosyolojik bir durumdur. Sol kavramının görece işlevini yitirdiği büyük oyunda bölgenin iç karmaşalarla idare edilmesinde “gizli el”e yeni bir araç lâzım oldu. Bu Müslüman Milliyetçilerle-Müslüman İslâmcıların çatıştırılması olgusudur. Bu Müslüman lafının yerine Arap, İran vs koyabilirsiniz. Etnik ve dinî bakımdan yersiz yurtsuz kalan bölge, bu zihni karmaşa içinde sömürü dönemi boyunca bu iki ayrılmaz parçasını ideolojikleştirerek bir kavga ve çatışma vesilesi hâline getirdi. Üstelik bu ideolojinin oluşturduğu zihni konfordan da asla vazgeçmek istememektedir. Konformizme olmuş birey ve toplumlar aklını kayıtlardan kurtarıp kalp ve vicdan hâline gelememektedir. Bugün Suriye’de ve Mali’de çatışan taraflara bakıldığından kaba hatlarıyla bahsedilen çatıştırmacı diyalektik işlemektedir. Laikçi/Seküler kendi modern sanan bir kafanın idare ettiği bir zihniyetle, kendisini İslâm’ı temsil

ediyor sanan lâkin ideolojik olmanın ötesine geçemeyen diğer bir zihin bu muvazenesiz ortamda itişip kakışmaktadır. İkisi de zamanın çocuğu olan ve kendi kültürel ve ahlâki arka planlarına yabancı bu tavırlar değişme ve değişmeme yönünde çatışmaktadırlar. Bu arada değişmemesi gereken tek şey küresel çıkarlardır.

Haçlı Seferleri, 1095-1270 tarihleri arasında klasik mevcudiyetiyle mâlûmumuz olan bir süreçtir. Mevcudu yani olay/olguyu mâlûmumuz kılan düşünce zemininin tespiti ve şahitliklerin incelenmesidir. Bu cümleden Orta Çağ'ın düşünce zeminini kuran *din* ve *toprağın* hüküm ferma olduğu bir medeniyet/kültür ve buna dair gelişen bir zihniyetin çağında vaki bu savaşlar silsilesi, olup bitmemiş, bilakis kendi zamanı sonrası dönemlerde de derin izler bırakmıştır. Bu bakımdan "*Kutsal Toprakları kurtarmak*" söylemi zamanın koşulları ve ruhuyla örtüşen bir gerçekliği anlatır. Kutsalın içeriği belirlediği bir zamanda, toprağın hayatın varlığının temel belirleyicisi olduğu düşünüldüğünde halkları harekete geçirmek için bu sözlerin tercihi tesadüfî değildir. Anna Komnena'nın "*Kutsal Mezarı kurtarmak için Türklere karşı savaşa gidiyorlarmış gibi yaparak, arazilerini satmışlardı [aslında kendileri için kılıç zoruyla yeni araziler, mülkler zapt etmek derindeydiler]*" şeklindeki kaydı bu seferlerin felsefesinin bir Bizanslı müellif tarafından ifadesi gibidir. Bu kavramlar zaman içinde yeni kültürel akislerle kendini güncelleyerek günümüze kadar ulaşacaktır. "Modern zamanlarda Fransızlar, bu savaşları uluslarının ilk sömürge girişimi olarak görürler. 1917'de İngilizler, Filistin'de, 1940'lardan itibaren de İsrail, kendilerini Haçlı geleneğinin mirasçısı olarak görmüşlerdir. 1960'larda Hıristiyan Kiliselerinde geliştirici din teologlarından oluşan bir hareket ve Yeni Sol eylemciler, bunu yaptıklarını fark etmeden, Haçlı teorisyenlerinin bazı fikirlerini ifade etmişlerdir. Bunu aynen onlar gibi, farkında olmadan "İnsancıl" savaşın modern savunucuları da yapar. İyi ya da kötü, Haçlı Seferleri Batı Akdeniz bölgesinin politikalarına 600 yıldan fazla yaşayacak yeni güçler sokmuş ve Latin Hıristiyanlığının artık ayrılmaz bir parçası gibi görünen unsurları beslemeye yardım etmiştir."⁸ 9 Aralık 1918'de, İngiliz General Allenby'nin, Selahaddin Eyyûbî'nin kabrine gidip kılıcını Selahaddin'in sandukasına doğru kaldırarak gururla söylediği "*Haçlı Seferleri bugün tamamlandı*" sözleri, 1920 yılı 21 Temmuz'unda, Fransız Generali Henri Gouraud, Şam'ın idaresini ele geçirdiğinde, Selahaddin Eyyûbî'nin Ulu Camii yanındaki mezarına giderek mezarı tekmelemiş, "*Kalk Selahaddin! İşte geri döndük, şu anda benim burada bulunuşum Haç'ın Hilâl üzerindeki zaferinin bir kutsanıdır*" demesi, 29 Ağustos 1969 yılında Yahudi Michail Denis Ruhin tarafından Selahaddin Eyyûbî'nin Nureddin Zengî'nin yaptırdığı ama ömrü vefa etmediğinden Kudüs'e koyamadığı, Kudüs'ü fethettiğinde Selahaddin'in yerleştirdiği mihrabını yaktırması⁹ Haçlı Seferleriyle alâkalı oluşan bu zihin dünyasının

⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul, 1996, s. 308.

⁸ Jonathan Riley-Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, (Ter. Berna Kılınçer), İstanbul, 2004, s. 15; Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, (çev. Cumhuriyet Atay), İstanbul, 2011, s. 13.

⁹ İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, Ankara, 2006, s.18.

eylemlerinin modern zamanlardaki birkaç tezahürüdür. Bu tespitler, Haçlı Seferleri olarak adlandırılan bu seferler dizisinin, Doğu ve Batı arasında hâlâ devam eden düşünceyi inşa eden yapısına, Batılı bir tarihçi tarafından çok vukufu yapılan bir vurgudur. Bu seferler ve savaşlar silsilesi, tarihî bir zaman ve mekânda olup bitmiş olaylar ve olgular kümesini anlatmaz. Bir kültür oluşturan ve güncellenen bu seferler münasebetiyle oluşan akıl bugün de caridir. Batı-Doğu ilişkilerini değerlendirirken bu seferlerden beri işleyen aklın izleri görülmeden pek çok olay anlaşılabilir. W. Bush'un 11 Eylül sonrasında *crusade* kavramını kullanması ve "Bu Haçlı Seferi, bu terörizmle savaş zamanı olacaktır" sözleri¹⁰ bu aklın kendini görünür kılan son örneklerinden biridir.

AKDENİZ, İSLÂM VE TÜRKLER

Haçlı Seferleri cereyan ettiği uzun süreçte pek çok mekânı etkiledi. Bu etkilerin su yüzüne çıktığı önemli bir mekân Doğu Akdeniz'dir. Akdeniz Memlûk kayıtlarında *Bahr er-Rum*'dur. Akdeniz pek çok medeniyet ve kültürün siyaseten ve iktisaden yollarının kesiştiği bir yer olarak Haçlı Seferleri çağında da bu misyonunu icradan geri durmadı. Yolların tükendiği yerde denizler devreye girince, Akdeniz seferlerin ana merkezlerinden birisi hâline geliverdi. III. Haçlı Seferinde Alman İmparatorunun elim akıbeti Haçlıları karadan denizlere yönlendirdi. Bu noktada karşılaşan iki medeniyet artık karalardan sonra su üzerinde de kozlarını paylaşacaklardır. Bu seferler esnasında Eyyûbîlerin mirasçısı olarak ve bir Haçlı Seferi münasebetiyle öne çıkan Memlûk devletlerini kurduklarında asırlık meselelerin de mirasçısı oluverdiler. İşte bu miras içinde Akdeniz'de süren mücadele de vardı. Kıbrıs Adası Akdeniz'in ortasında bir Hıristiyan ve Haçlı merkezi olarak Memlûklerin Mısır ve Suriye'deki siyasî ve iktisadî çıkarları için yadsınamaz bir tehdidi temsil etti ve olaylar dizgesi bir yönünü Memlûkler ve Kıbrıs ilişkileri üzerinden kurguladı. Memlûklerin Kıbrıs ile ilişkilerindeki adanın zamanla kazandığı Haçlı kimliği ve buradaki Haçlı varlığı ile doğrudan alâkalı olarak gelişmiştir. Bizanslı vali İsaakios Komnenos'un İmparator Andronikos Komnenos'a isyan etmesiyle Kıbrıs 1185'te Bizans egemenliğinden çıktı. Kendisini imparator gören İsaakos'un hâkimiyeti III. Haçlı Seferi vesilesi ile doğuya gelen İngiltere Kralı Richard'ın adayı 1191'de zaptına kadar sürmüştür. Ada halkı yeni efendilerine mallarının yarısını vermek zorunda kaldılar. Richard adanın kalelerine Latinleri yerleştirdi ve iki İngiliz'i adanın idaresiyle görevlendirdi. Daha sonra çıkan isyanları bastıran Richard adayı Templier şövalyelerine satmış, onlar adada hâkim olamayınca adayı tekrar Richard'a satmak istemişlerdir. İngiltere'ye dönmeye hazırlanan Richard eski Kudüs kralı Guy de Lusignan'ın Templierlerden adayı satın alıp yönetmesine izin vermiştir. Kıbrıs kralları adayı *bailli* denen naipleri vasıtasıyla Akka'dan idare etmişlerdir.¹¹ Daha sonra 1291'de Akka'nın Memlûklerin eline

¹⁰ Paine, *Haçlı Seferleri*, s. 9-10.

¹¹ P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (1999) (Ter. Özden Arıkan), İstanbul, 33; P. M. Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, (2007) (Ter. Tanju Akad), İstanbul, 96.

geçmesinden sonra Kudüs kralı unvanı da taşıyan II. Henri adaya kaçınca burası Yakınoğu Haçlıları için önemli bir yer hâline gelmiştir. Templier ve Hospitalierlerin de burada bir dönem kalmaları bu durumu iyice güçlendirir.¹² Bütün bu gelişmeler süre giden Memlûk Haçlı çekişmesinde Kıbrıs'ın Memlûkler için tehdit algısı oluşturan bir yer olmasına neden olmuştur. Geniş çerçevede Haçlı travması gölgesinde kurulan Memlûkler ilk başarılarını da onları bertaraf ederek sağlamışlardır. Ancak zaman içinde gerilim devam etmiş ve Kıbrıs bu gerilimin önemli ve özel bir parçası olmuştur.

Bu dönemde Akdeniz'deki en önemli Batılı güçler Venedik, Ceneviz, Katalanlar ve Rodos'taki Hospitalierler idi. Bu siyasî yapı el-Kalkaşandî'nin (1355–1418) Memlûk Mısırını çevreleyen ülkelerinden bahsettiği (*el-Memalik ve el-büldan el-muhita bi-memleket ed-Diyâr el-Misriyye*) kayıtlarında bu çevre ülkeler cümlesinden olarak kuzeyde bulunan beldeler (*el-büldan eş-şimâliyye*) olarak zikredilen mekânlar babında kayıtlara şu şekilde yansımıştır: “*Şu an Müslümanların elinde bulunan Anadolu (Bilâd er-Rum) ve Hıristiyanların elinde bulunan Akdeniz (Bahr er-Rum) adaları; Kıbrıs Adası, Rodos, Adası, Akritiş (Girit) Adası, el-Mustaki Adası, Sicilya Adası ve benzerleri Akdeniz'in kuzeyindedirler. Bunun yanında Kuzeyde Konstantiniyye, Venedik, Ceneviz, Roma, Fransa vardır.*”¹³ Kıbrıs adası görüleceği üzere Memlûk kayıtlarında coğrafî konumu itibarıyla bu şekilde zikredilirken yine el-Kalkaşandî'nin kayıtlarından, burayla ilişkilerin önemli bir göstergesi olarak, Kıbrıs adası ile vaki yazışmalardan elde edilen bir bilgi olarak adanın Memlûk yazışma bürokrasindeki yeri ve idarecilerine verilen lakapları da tespit edilebilmektedir. *Devletin sınırlarının en geniş olduğu zamanda, Mısır ve Suriye dışında; Lübnan'ı, Ürdün'ü, Filistin'i, Fırat'a kadar Anadolu'yu, Sudan'ı, Libya'yı, Hicaz'ı ve Yemen'i kapsaması ve aynı zamanda Memlûkların Doğu Akdeniz'de etkin bir ağırlığının bulunması, bir merkezden bu kadar geniş bir coğrafyaya hükmetmenin sorumluluk ve meşakkatlerini de beraberinde getirmiştir. Selefleri Eyyûbîler'in aksine merkezi bir devlet düzenine sahip olan Memlûklar, dış siyasette en sıcak ilişkileri Mođollar ve Orta Doğu'daki Haçlılarla geliştirdiler.*

¹² Işın Demirkent, “Kıbrıs”, *D.İ.A.*, c.25., Ankara, 2002, s.372-373; Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 59; Muhammed Abdulgani el-Aşkar, *el-Melhame el-Misriyye, Asr el-Memalik Vird el-İtibar fi 'Ahd Barsbay*, (2002), Kahire, 27.

¹³ el-Kalkaşandî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Subhu'l-Aşa fi Sinâ'ati'l-İnşa*, (1987) (Tah. Muhammed Hüseyin Şems ed-Dîn), c.1, Beyrut, 44.